

О. М. Богдан, Є. В. Дмитренко

*Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського
«ХАІ»*

Текст і автор: до питання про співвідношення понять

Богдан О. М., Дмитренко Є. В. Текст і автор: до питання про співвідношення понять. У статті аналізується співвідношення категорій автор — текст з погляду на творення текстів у різних сферах інтелектуальної діяльності: художній, науковій, публіцистичній, діловій. Наведено основні концепції автора в літературознавстві, публіцистиці, науковому творі. Зіставлено ролі читача та «посередників» у створенні та інтерпретації авторських текстів різних стилів. Увага також приділяється питанню про шляхи й межі втручання в авторський текст, здійснено спробу з'ясувати, в чому своєрідність реалізації творчого потенціалу письменника, журналіста, науковця.

Ключові слова: *текст, автор, художня творчість, публіцистика, науковий текст, документний текст, співавтор.*

Богдан О. Н., Дмитренко Е. В. Текст и автор: к вопросу о соотношении понятий. В статье анализируется соотношение категорий автор — текст с точки зрения создания текстов в разных сферах интеллектуальной деятельности: художественной, научной, публицистической, деловой. Приведены основные концепции автора в литературоведении, публицистике, научном произведении. Сопоставлены роли читателя и «посредников» в создании и интерпретации авторских текстов разных стилей. Внимание также уделяется вопросу о путях и границах вмешательства в авторский текст, осуществлена попытка выяснить, в чем своеобразие реализации творческого потенциала писателя, журналиста, ученого.

Ключевые слова: *текст, автор, художественное творчество, публицистика, научный текст, документный текст.*

Bogdan O., Dimitrenko E. V. Text and author: the question of the relationship between the concepts. The article analyzes the relationship categories author — text from the point of view of creation of texts in various fields of intellectual activity: artistic, scientific, journalistic, business. The basic concept of the author in literary criticism, journalism, scientific works. Compared the role of the reader and "intermediaries" in the creation and interpretation of the original texts of different styles. Attention is also given on ways and limits of intervention in the author's text, made an attempt to find out what the originality of creative potential of the writer, journalist, scientist.

Keywords: *text, author, artistic creativity, journalism, scientific text, document-text.*

Проблема авторства як особливого роду творення певного артефакту, зокрема тексту — не нова, але в сучасному інформаційному просторі помітно коригується новими соціокультурними чинниками (зокрема виникненням так званих соціальних мереж, відкритістю та легкою доступністю інформації найрізноманітнішого змісту та призначення, розмиванням меж між особистим і суспільним, появою нових видів текстотворчої діяльності, навіть нових професій, пов'язаних із створенням текстів). Особа як створювач тексту представлена на найрізноманітніших рівнях, у найрізноманітніших статусах та видах діяльності. Мабуть, важко навіть уявити, не кажучи вже про систематизувати, ту різnorodність текстових форм, що представлені зараз як продукт інтелектуальної діяльності різних ступенів складності.

Як відомо, текст так чи інакше завжди співвідноситься з поняттями «автор» і «ав-

торство» (чи їх відсутністю). Цікавою, на наш погляд, була б спроба осмислити питання «хто є хто?» у співвідношенні компонентів смислової пари «автор — текст» з огляду на той інтелектуально-вольовий акт, що призводить до появи того чи іншого тексту. У зв'язку з цим, щоправда, народжується ціла низка інших питань, дати однозначну відповідь на які, швидше за все, просто неможливо. Одне з ключових — чи можливо взагалі однозначно розв'язати проблему авторства принаймні в текстологічному розумінні.

Спробувати ж узагальнити наші уявлення про те, хто і як створює сьогодні новий текст, видається корисним, перш за все, для глибшого аналізу соціокультурних процесів, закономірностей проявів суспільної свідомості. Із погляду ж текстології безумовно сьогодні потребує уточнення категоріальний апарат, зокрема визначення таких понять, як «співавтор», «редактор», «копірайтер», адже техно-

логії втручання в зміст чи форму чужого тексту зараз набирає нових форм. Актуальним це є і для теорії комунікацій. Зрештою, важливим видається й вироблення новішої концепції, яка б відображала всю складність, багатоплановість авторства. Втім, і філософське осмислення проблеми «автор і текст» іще не вичерпало усього розмаїття підходів та інтерпретацій.

Отже, наша мета — спираючись на розвідки щодо проблеми реалізації автора через текст, спробувати визначити, які тексти сьогодні можна вважати дійсно авторськими і в який спосіб авторство співвідноситься з творчістю при створенні текстів різних стилів.

Зважаючи на стильове розмаїття мовлення взагалі, для структурування цієї розвідки вважаємо за потрібне виділити (можливо, дещо умовно) ті групи текстів, які традиційно пов'язують з певним напрямком інтелектуально-мовленнєвої діяльності людини. Доцільним видається бодай коротко зупинитися, зокрема, на інтерпретаціях «автора» в художніх, публіцистичних, наукових та офіційно-ділових (документних, презентаційних, рекламних) текстах і зіставити ті мисленнєві акти, внаслідок яких ці тексти «народжуються».

Як відомо, І. Франко ще в кінці XIX сторіччя висловив судження про те, що в основі поетичної, наукової та публіцистичної (мав на увазі критику) творчості — різні підходи та методи реалізації одного й того самого наміру: «Очевидно, кождий, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий наукової аргументації, третій — критики» [15:1/51].

Відтак, для літературознавства проблема «автор і текст» завжди була актуальною й зараз часто стає предметом окремих глибоких досліджень, отже ми беремося лише розставити певні акценти для подальшого зіставлення проаналізованих категорій.

Сама категорія «автор» — взагалі надзвичайно складна і однозначно визначити її навряд чи можливо. Літературознавці розуміють поняття «автор» не тільки в естетичному, але й соціально-культурному аспекті й розглядають його (поняття) вже не тільки стосовно твору, а й стосовно публіки, суспільства [3; 9]. Зауважимо, що ми в цій роботі перш за все говоримо не про твір (чи витвір), а про текст, що, очевидно, не одне й те саме. Разом з тим пам'ятаємо, що проблема автора пов'язана з вивченням будь-якого тексту, не тільки художнього.

На неоднозначність поняття «автор» вказали, зокрема, Б. Корман та О. Федотов. Автор, з одного боку, — «письменник — реально існуюча людина» з іншого боку — «певна концепція, певний погляд на дійсність, вираженням яких є весь твір». [7:199]. Крім того, автор «присутній у створеному ним художньому світі як образ його творця» [14:118]. Помітно, що в літературознавчих джерелах часто зустрічається поняття «автор-творець». Саме так називають «естетично активного (діяльного) суб'єкта, творця художнього твору як цілого», у певному сенсі протиставленого письменнику — реальній особі [13:53].

У зв'язку із творенням художнього тексту неможна не згадати й філософсько-лінгвістичну концепцію автора (точніше, його відсутності), запропоновану структуралістами та постструктуралістами (Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дерріда), за якою текст — нескінченна низка цитат, а письменник «схожий на вічних переписувачів», бо може лише змішувати різні види письма. Пояснити твір через людину, яка його написала, неможливо [1:385]. (Як відомо, у зв'язку з таким підходом до розуміння тексту та його автора у лінгвістиці, філософії, поезії з кінця 60-х років минулого століття з'явилися й закріпилися, стали часто вживаними поняття «текст», «контекст», «інтертекст», «інтертекстуальність»). Втім, «боротьбу з автором» можна сприймати і як відмову від «літературності», що виражається у переході від твору до тексту [4:23].

В такому контексті один із сучасних дослідників постмодерної літератури навіть висунув тезу «скриптор замість автора» [6:2], намагаючись довести, що сучасні письменники — переписувачі попередніх геніальних творів, вони вже виступають не авторами в буквальному розумінні, а компіляторами, оскільки не спроможні створити дійсно нового тексту.

Спроба протидіяти концепції зникнення автора пов'язується із втомою від нескінченності герменевтичного тлумачення та множинності інваріантних прочитань одного й того самого тексту. Представники нової теорії автора (С. Бйорке «Смерть і повернення автора», 1993; М. Фрайзе «Після вигнання автора: літературознавство у безвиході?», 1996 та ін.) знову висунули на перший план авторський задум, реконструкцію авторських інтенцій, творчу лабораторію письменника, його авторську свідомість як важливі ланки літературного процесу в цілому.

Такого роду філософські концепції вплинули на формування в літературознавстві

окремих напрямків літературної критики, орієнтовані на розуміння твору як акту свідомості, акту зв'язку свідомості автора й свідомості читача; одночасно текст розглядається як акт спілкування автора і читача й, разом із тим, як акт створення індивідуального змісту твору й автором, і читачем

Отже, в такий спосіб з'являється ідея «читацького співавторства», авторська свідомість розкривається через взаємодію автора з читачем, як реальним, так і уявним. При цьому свідомість автора-творця завжди містить «творчу модель» уявного читача — «співтворця», який може реалізуватися через самого автора, реального читача, читання автором творів інших письменників, через «дописування» незрозумілих місць вже завершеного твору після прочитання сторонньою людиною. Отже, у процесі «народження» тексту беруть участь і автор, і уявний читач [16:42, 53].

Виходячи з викладеного, можемо говорити про те, що в основі творчої письменницької діяльності лежить особливий складний інтелектуально-психологічний акт, який можна назвати створенням паралельної реальності, креативним поштовхом, в якому людина через текст реалізує передусім свою уяву (чи фантазію), світоглядну позицію, спосіб мислення. В цьому розумінні її можна назвати креатором (від. англ.) — творцем окремого світу, розкритого читачеві через текст.

Здавалося б, концептуально іншим має виявлятися авторське «Я» публіцистичного тексту. Адже в публіцистиці, наприклад, на думку М. Парцея, особливості авторського фактору зумовлені тим, що публіцистика має справу не з художнім вимислом (іншою реальністю), а з конкретними життєвими обставинами й проблемами. Белетристика створює дійсність, а публіцистика — відтворює факти. Проте, як і в художній літературі, публіцистичні твори й зображене в них життя набувають єдності тільки в особі автора [10:24]. Журналіст певним способом реалізує не тільки суто інтелектуальний потенціал (маємо на увазі «перетворення» фактажу на публіцистичний текст), але й творчі здібності, що розкривають не стільки витончену фантазію чи якусь над чуттєвість, а спроможність гнучко, неординарно, глибоко осмислювати події і явища й добирати (можливо, подекуди й інтуїтивно) саме таку форму викладу, яку найефективніше сприйме аудиторія. І на нашу думку, чим талановитіший публіцист, тим найрізноманітнішого адресата зможе він за-

довольнити, переконати, викликати прихильність до видання, з яким співпрацює.

Очевидно, що «ядром публіцистичного тексту часто стає повідомлення про факт, а не його аналіз». У зв'язку з цим дослідники говорять про роль автора як ретранслятора інформації, а не її аналітика. [2:3]. Разом із тим, публіцист — створювач певної картини світу й тим більше тексту, через який читачеві передається не лише повідомлювані факти, але й їхня авторська інтерпретація, навіть оцінка (хоч швидше і непряма). Саме автор публіцистичного тексту має обробити й передати одержану зовні інформацію (і цим він теж щодо свободи творчості виявляється обмеженим).

А якщо пам'ятати ще й про те, що в реальності публіцистика є потужним інструментом формування суспільної думки в потрібному напрямку і відтак журналіст, відверто кажучи, заангажований, виконує чийсь настанови, то автора-публіциста цілком правомірно треба розглядати як «складний феномен комунікативної реальності» [2:3]. Він одночасно виступає і як приватна особа зі своєю індивідуально-творчою позицією, і як представник соціуму, «особистість, наділена повноваженнями того видання, представником якого є» [2:3–4]. Цілком можливо (і цим не можна нехтувати), що «формат» видання буде впливати на свободу творчості журналіста (публіциста), а звідси — і на механізми самореалізації авторського потенціалу.

Зрештою, неможна не погодитися з тим, що зараз, коли стрімко збільшуються інформаційні потоки, проблема авторства в журналістиці «не тільки не відступає на другий план, але й набуває абсолютно нового наповнення». Причому сам процес формування інформаційного простору — потужний фактор, що впливає на творчий процес у публіцистиці.

Таким чином, маємо справу з авторством дещо іншого порядку. Тут швидше йдеться про авторство інтерпретацій, стилю викладу, що реалізується через текст, а зміст тексту все ж буде продиктований об'єктивною реальністю, в цьому розумінні публіцист не «вигадувач», а відтворювач, інтерпретатор і в певному сенсі ретранслятор фактів чи навіть чіхось ідей. Що ж до орієнтованості на читача, то публіцист має якщо не буквально формувати читацьку думку, то принаймні задавати напрямок читацьких інтерпретацій і оцінок. Отже, як і в художній творчості, автор і читач співтворять розуміння тексту.

Зрештою авторська емоційність, проголошення особистого «Я» якщо не через зміст, то через стиль — характерна ознака і художнього, і публіцистичного тексту.

Натомість для наукового стилю характерною ознакою є об'єктивність, безособовість викладу, що дає підставу говорити про своєрідність авторства наукових текстів.

Зараз помітно поживався інтерес до проблеми авторства наукових текстів. Вже здійснені спроби проаналізувати поетику наукового тексту [5]. Дослідники підкреслюють, зокрема, що наукові тексти так само виступають «засобами творчої самореалізації автора, презентації, входження в наукове співтовариство» [12:8]. Говорять і про проблему наукової комунікації, що стає виявом авторської культури й мовної особистості науковця, наукової текстотворчої традиції [11:146]. Причому тут вибудовується своєрідна триада «науковець — редактор — читач», в межах якої відбувається редакторське втручання в авторський текст, тобто читачеві пропонується скоригований редактором (і, як правило, не відомо наскільки і в чому саме) текст, створений дослідником, і разом з тим редактор виходить саме з читацької позиції, будучи сам реципієнтом пропонованого тексту.

Очевидно, що із авторськими втручаннями пов'язана така категорія, як «якість авторського тексту» [11:147]. У зв'язку з цим М. Прихода висловлює цікаву думку: «Тексти на вході і на виході — часто зовсім різні, тому читач отримує тексти двох авторів — власне автора і його тіні — редактора. Тут редактор виходить з позицій читацького сприймання тексту, дбає про його ясність, розуміння. Але він не автор» [11:147].

Додамо також, що проблема створення оригінальних наукових текстів ускладнюється й тим, що науковець — автор ідей і суджень — перш за все сам читач і інтерпретатор. Жоден науковець не повинен дозволити собі не спиратися на попередні та аналогічні своїм дослідження. І тут також постає складне питання запозичень текстів. Коли використання чужого тексту оформлене як цитата із усіма відповідними посиланнями та заувагами, воно сприймається як органічна частина тексту. Проте без названого чужий текст може мало вгадуватися. До того ж «скачуванням» (добре, якщо є якась редакційно-компіляторна обробка знайденого тексту) та «роздруковуванням» не хestують ані школярі, ані студенти, причому їм зовсім ніщо не перешкоджає поставити на титулці своє прізвище. Очевидно, що викладачі — досвідчені

науковці, професори, які також володіють подібними навичками пошуку інформації, обов'язково мають вказувати на некоректність подібних дій, апелюючи саме до думки про можливість і необхідність авторства в науковій, навіть науково-навчальній діяльності. Відтак, те, що в художній літературі назвуть інтертекстом, в науці швидше назвуть плагіатом, очевидним чи прихованим. Якщо ж згадати керування і консультування як види науково-методичної діяльності, внаслідок якої безумовно відбувається втручання в науковий текст (і на рівні змісту, і на рівні форми), то можемо сміливо твердити, що проблема інтертексту, впливів і запозичень в науковому просторі — цікава й надскладна — ще чекає на свого дослідника.

І наостанок цікаво було б замислитися, в який спосіб виникають документні тексти. Здавалося б, документ — це фрейм, чим вищий рівень його стандартизації, тим суворіше регламентована не тільки форма, але й зміст, і для авторства, відтак, простору практично не лишається. Проте настільки вже «безособовими» є тексти документів, тим більше зважаючи на їх розмаїття? Здається, іноді можемо говорити дійсно про компіляцію: за певною формою впорядковуються певні дані (це і фінансова, і кадрова, і звітна документація), і тоді немає жодного авторства (та й не повинно бути). Іноді можемо говорити про колективного автора та укладача (протоколи засідань і зборів, постанови адміністративних органів, зрештою Конституція). В такому разі, вважаємо, висловлені думки, судження, репліки можуть розглядатися як акт текстотворення, а от надання їм документної форми — справа укладача, й тут вже знову йдеться про компіляцію і втручання в первинний текст.

Не менш цікавими щодо проблеми авторства є й «тексти на замовлення» — явище для соціуму не нове, але зараз для нас «відкрите наново». Ціла низка сайтів, компаній, агентств пропонують свої послуги, переконуючи замовника, що їх тексти — найефективніші. Здається, такого роду діяльність лежить на межі між публіцистикою, бізнесом, комерцією і точно вимагає особливого таланту, творчості особливого гатунку. Судити про комерційну ефективність таких текстів — не в нашій компетенції, проте можемо зауважити, що з погляду текстології такі тексти подекуди (принаймні ті, що представлені для зразка) логічною, змістовою і лінгвостилістичною вправністю не відрізняються і виглядають не надто привабливо як щодо стилю, так і щодо орфографії. Тим більше, саме лінгвістичний аналіз

подібного явища міг би бути корисним для підвищення якості самого тексту, що в свою чергу сприятиме й підвищенню професійного статусу автора — копірайтера.

Ми свідомі того, що наведені тут судження дещо схематичні, але таке складне і поки майже не вивчене явище важко бодай охарактеризувати, тим більше детально проаналізувати кількома абзацами, отже це теж може стати перспективою для подальших досліджень.

Таким чином, можна зробити кілька узагальнень. Насправді пара «автор — текст» розширюється до ланцюжка: автор — текст — посередник (редактор, копірай-

тер) — читач. В різних типах текстів — дещо різні послідовність і співвідношення компонентів, але завжди є орієнтованість на читача, що безпосередньо пов'язано з проблемою здеформованості тексту (чи ідеї). В найширшому розумінні творчість, нехай в різних пропорціях, але є завжди: і в літературі, і в публіцистиці, і в науці, і в копірайтингу (адже компілювати вправний текст також треба вміти, причому талановиті ремісники завжди виграють). Без таланту ж текстотворення набуває вигляду «інтелектуальних вправ», автор швидше виступає саме «скриптором», а читач не відчуває потреби у «спітворенні» тексту й втрачає до нього інтерес.

Література

1. Барт Р. Смерть автора // Избранные работы : Семиотика : Поэтика / Р. Барт ; [пер. с фр. / сост. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. — М. : Прогресс, 1989. — С. 384–391.
2. Горохов М. Ю. Автор публицистического текста как субъект высказывания : автореф. дис. канд. филол. наук. / М. Ю. Горохов. — Воронеж, 2006. — 23 с.
3. Жирмунский В. М. Введение в литературоведение : курс лекций / В. М. Жирмунский ; [ред. : З. И. Плавский, В. В. Жирмунская]. — СПб. : Изд. С.-Петербург. ун-та, 1996. — 440 с.
4. Западное литературоведение. XX век : энциклопедия / [редкол.: А. Е. Махов, И. П. Ильин, А. Н. Николюкин]. — М. : Интрада, 2004. — 559 с.
5. Зелінська Н. Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література XIX початку XX ст.) : монографія / Надія Зелінська. — Л. : Світ, 2003. — 352 с.
6. Ковбасенко Ю. І. Література постмодернізму : По той бік усіх боків // Зарубіжна література в навчальних закладах. — К. — 2002. — № 5. — С. 2–12
7. Корман Б. О. Итоги и перспективы изучения проблемы автора / Б. О. Корман // Страницы истории русской литературы : [сборник]. — М. : Наука, 1971. — С. 199–207.
8. Кременцов Л. П. Теория литературы. Чтение как творчество : учебн. пособие [для студентов и преподавателей-филологов] / Л. П. Кременцов. — М. : Флинта : Наука, 2003. — 168 с.
9. Литературный энциклопедический словарь / [под. общ. ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева]. — М. : Сов. энцикл., 1987. — 751 с.
10. Парцей М. П. Авторський фактор у публіцистиці / М. П. Парцей. — Львів : Світ, 1990. — 197, [7] с.
11. Прихода М. В. Український науковий текст: між традицією та інноваціями / М. В. Прихода // Наука України у світовому інформаційному просторі. — Вип. 5. — К. : Академперіодика, 2011. — С. 143–149.
12. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посіб. — К. : НАДУ, 2008. — 184 с.
13. Теоретическая поэтика : понятия и определения : хрестоматия-практикум : учебн. пособие для студентов вузов / [авт.-сост. Н. Д. Тамарченко]. — М. : Академия, 2004. — 400 с.
14. Федотов О. И. Основы теории литературы : учебн. пособие для вузов. Ч. 1 : Литературное творчество и литературное произведение / Олег Иванович Федотов. — М. : Владос, 2003. — 269 с.
15. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості [Електронний ресурс] / Франко Іван Якович // Укрліт.ORG. Електронна публічна бібліотека української художньої літератури. — Режим доступу: http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/franko-iz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf
16. Художественное восприятие : основные термины и понятия : [словарь-справочник] / [ред.-сост. М. Строганов]. — Тверь : ТГУ, 1991. — 89 с.